

Červeňák, Andrej

Na margo Gogol'ovho dvojníctva

In: *N. V. Gogol: Bytí díla v prostoru a čase : (studie o živém dědictví)*.
Dohnal, Josef (editor); Pospíšil, Ivo (editor). V Tribunu EU vyd. 1. Brno:
Masarykova univerzita, Ústav slavistiky Filozofické fakulty, 2010, pp.
77-82

ISBN 9788073991975

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/132714>

Access Date: 02. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University
provides access to digitized documents strictly for personal use, unless
otherwise specified.

NA MARGO GOGOĽOVHO DVOJNÍCTVA

ANDREJ ČERVEŇÁK (NITRA)

«*Вечера на хуторе близ Диканьки*» Н. В. Гоголя являются художественным воплощением единства Космоса, Природы, Социума и Человека. Они отражают желание автора видеть единство русского народа, которое возникало в борьбе с Наполеоном, но распалось после 1825 г.

«*Двойник или Мои вечера в Малороссии*» Погорельского уже не знают этого единства, двойственной сущности человека (гоголевское единство мифологического и религиозного), они являются внутренним монологом автора и рассказчика о чертовщине в нашей жизни.

«*Двойник*» Ф. М. Достоевского является попыткой онтологизации двойничества, которое могло бы стать основой мутации человеческого «я» и «ты» на пути космической эволюции человека.

Названные различия художественного моделирования двойника отражают философию и эстетику человеческой культуры (Гоголь – мифологической, Погорельский – паранаучной, а Достоевский – метанаучной), которые обусловили характер всех элементов приведенных выше произведений.

Ключевые слова: Черты, ведьмы, фантастика, мифологический, религиозный, сциентистический, человек, мутация, Космос, этика, онтология, двойник.

Gogoľove *Večery na Dikaňskom laze* predstavujú umeleckú syntézu Vesmíru, Prírody, Sociuma a Človeka. Reflektujú pranie autora vidieť jednotu ruského národa, ktorá sa zrodila vo vojne s Napoleonom, ale rozpadla sa po roku 1925.

Dielo Pogoreľského *Dvojník alebo Moje večery v Malorossiji* nevníma túto jednotu dvojakéj podstaty človeka (gogoľovská jednota mytologického a náboženského), zostáva na úrovni vnútorného monológu autora a rozprávača o čertovine v živote.

Dostojevského *Dvojník* predstavuje snahu o ontologizáciu dvojníctva, ktoré by sa mohlo stať základom mutácie ľudského „ja“ a „ty“ na ceste po kozmickej evolúcii ľudstva.

Rozdiely umeleckého stvárnenia dvojníctva sú odrazom filozofie a estetiky ľudskej kultúry (Gogoľovej mytologickej, Pogoreľského pseudovedeckej a Dostojevského meta-vedeckej), ktorá podmienila povahu daných diel.

KLúčové slová: Čert, strigy, fantastika, mytologický, náboženský, scientistický, človek, mutácia, vesmír, etika, ontológia, dvojnák.

Sluha Petro Bezrodnyj z Gogolovej novely („byli“) **Svätojánska noc** túži po krásnej Pydorce, ale jej otec Korža nechce o tom ani počuť; keď Petro za pomoci Čerta získa zlato (musí však preliať nevinnú krv Ivasika), Pydorku získa, ale zdivošie, zošalie a zmizne navždy ako čert... V novele **Štedrovečerná noc** kováč Vakula zatúži po krásnej Oksane, ale tá si kladiе podmienku, aby Vakula jej doniesol „tie čižmičky, ktoré nosí cárovna“¹; šikovný Vakula prichytí čerta, ako kradne Mesiac, osedlá si ho, priletí na ňom k cárovne, tá mu venuje svoje črievičky – a Vakula získa pyšnú Oksanu. A do tretice (lenže mohli by sme pokračovať takmer do nekonečna): v novele **Strašná pomsta** pán Danila si vyženie krásnu Katarínu, ale jej otec je strigôň, ktorý sa chce zmocniť dcéry, nakoniec ju zavraždí, ale trest ho neminie – pod Kriváňom ho zahrdúsi večný jazdec (Danila) a hodí do najhlbšej priepasti, kde ho dodnes trhajú na márne kúsky mŕtvoly – obeť strigôňa...

O čo vlastne ide? Čohože sme to svedkami?

Píše sa rok 1831 – Rusko číta Karamzinovu sentimentálnu **Úbohú Lízu**, ale do popredia sa tlačia autori *deskriptívneho* žánru (Sumarokov, Izmajlov, Makarov, Nevzorov, Šalikov a ďalší), ktorí orientujú čitateľa na ruskú *objektívnu realitu*, vzniká *historická povesť* (Žukovského Marjina rošča, Vadim Novgorodskij), čo nevidieť sa objavia historické povesti dekabristov (bratov Bestuževých, Kjuchelbeckera, Odojevského, Petrovského, Korniloviča a ďalších), ktorá upozorňuje na *historickú genézu dneška*, dáva o sebe vedieť *román* (autori – Izmajlov, Muravjov, ale predovšetkým Narežnyj so svojím Žilblazom... a Slavenskymi večerami); na začiatku 30. rokov zaznejú hlasy *romantikov* (Odojevskij, Bestužev, Marlinskij, Pogorelskij), sociálne cítiacich „*raznočincov*“ (Polevoj, Pogodin, Pavlov a ďalší). Rusko už pozná Puškinove realistické diela (Boris Godunov, Eugen Onegin), čoskoro zaznie hlas vášnivého Visariona Belinského (roku 1834 vyjdú jeho Literárne sny) atď.

A do tejto romanticko-realistickej, resp. realisticko-romantickej atmosféry vhpnú Gogolovi čerti a čertice, strigy a strigóni, živé mŕtvoly atď. O čo Gogolovi vlastne ide?

Ruská kultúra, literatúra, ale aj celá spoločnosť sa pokúša spamätať po tragédii z roku 1825 (po porážke dekabristov); na rozvalinách romantických a realistických hodnôt ducha revitalizuje ich zvyšky a útržky a zamýšľa sa nad tým, ako ďalej (popri slovanofilstve a západníctve hlási sa svojrázne heglovstvo a feuerba-

¹ GOGOL, N. V.: Večery, Myrhorod, Petrohradské príbehy. Tatran, Bratislava 1989, s. 164.

chovstvo). Gogoľove *Večery na lazoch neďaleko Dekañky* akoby nemali nič spoločné s uvedenými aktivitami ruskej literatúry. Lenže je to iba zdanie...

Večery na laze neďaleko Dekañky vyšli roku 1831 – 1. časť i roku 1832 – 2. časť. O dva-tri roky vyjdú jeho **Arabesky a Mirgorod** (1835). Dá sa predpokladať, že Gogoľov duchovný a umelecký svet sa na začiatku 30. rokov zmieta medzi *fantastičnom a realitou* takmer (alebo bez takmer) absurdnej povahy: na jednej strane hýrivá *ontologická harmónia* Prírody, Society a Vesmíru (jednota duchov a ľudí, čertov, stríg a anjelov vo Večeroch), na druhej strane absurdná *ontologická disharmónia* človeka a spoločnosti v Arabeskách, v ktorých z človeka zostali iba omrvinky (*piroh* v podobe Pirogova z Nevského prospektu, *plášť*, ktorý sa stal zmyslom života v novele *Plášť*, *nos* majora Koval'ova z poviedky *Nos*, ktorý sa víťazoslávne prechádza po Nevskom prospekte a naháňa strach dokonca svojmu majiteľovi...)

Veľkosť ducha koreluje s veľkosťou sveta, malichernosť ducha inklinuje k malichernostiam života. Gogoľ v omrvinkách života odhalil (v Arabeskách) jeho ontologickú dramatickosť a tragickosť. Lenže túžbou Veľkých je Veľkosť. Gogoľ ju hľadal, našiel v *jednote* prírodného a nadprirodzeného, praktického a metapragmatického, racionálneho a iracionálneho, duchovného i metafyzického vo svojich Večeroch...

Človek sa od nepamäti búril proti svojej biograficko-empirickej konečnosti. Prečo? Prečo nechcel i nechce prijať údel ostatných živých štruktúr (fytoľogických, živočíšnych, zvieracích) – údel svojho absolútneho konca?

V *mytologickom období* všeludskej kultúry človek veril, resp. bol presvedčený, že má svojho *dvojníka*. Kráčal životom – videl svoj tieň, svoj odraz vo vode, seba a blízkych v sne; počas chorôb sa mu zjavovali prírodné príšery, dravce, fantastické obludy; cítil, že popri žitej realite existuje ešte iná – nepochopiteľná – realita, mal z nej strach, z čoho profitovali rôzni šamani, veštcí, náčelníci...

V *náboženskom období* sa nepochopiteľná realita rozčlenila na dobrú a zlú, za ktorou stáli dobrí a zlí duchovia. Záležalo na osude človeka a jeho empirickom živote, ktoré sily (*dvojníci*) dominovali v jeho nepochopiteľnom paralelnom živote. Kresťanské náboženstvo ich identifikovalo ako anjelov a čertov, ktorí sprevádzajú človeka v snení i bdení, vo vedomí i nevedomí. Tzv. Dvojník sa približuje (a v niektorých prípadoch stotožňuje) s *dušou*, ktorá sa stáva arénou boja dobrých a zlých síl. Všetko je v rukách božích. Preto cirkevný koncil zakazuje roku 314 vykladačstvo snov. Strigy a strigóni, čarodeji a čarodejnice sa démonizujú a satanizujú.

Gogoľove *Večery na lazoch neďaleko Dekañky* využívajú obidva archetypy čertovčiny a strigoňovčiny – mytologický i náboženský (aj kresťanský) – s *prevahou mytologického*. Napriek tomu, že človek si uvedomuje zápas Boha a Satany o jeho dušu, v podvedomí a vedomí takmer pôžitkársky pociťuje svoju dôležitosť

pre obidvoch, rád sa zúčastňuje, bachtinovsky povedané, karnevalu a karnevalizácie na jeho počesť. Príroda a Vesmír, Boh a Satana, Človek a jeho dvojníci (vo vedomí i podvedomí, v realite i spánku) vytvárajú akoby univerzálnu jednotu Bytia a Žitia Človeka. A deje sa to v čase, keď v realite sa človek „rozpadol na svoje prvopočiatkové elementy“ (Dostojevskij), keď ľudská *autenticita* epochy dekarizmu je porazená a opraty života prebrala ľudská *dualita*, pokrytectvo, *dvojníctvo*...

Na scénu Gogoľovho *všemohúceho* (takmer renesančného) dvojníctva prichádza *bezmenný* Dvojník F. M. Dostojevského. Namiesto Petra Bezrodného, ktorý si dokáže osedlať dokonca čerta, a pána Danilu, ktorý sám sa stane čertom, prichádza Dostojevského Goľadkin II., úspešný dvojník neúspešného Goľadkina I., ktorý v zápase so sebou ako dvojníkom kapituluje (zošalie)... Lenže medzi týmito pólmi (medzi Gogoľom a Dostojevským a ich dvojníkmi) sa ocitá ešte ďalší **Dvojník** spisovateľa Pogoreľského. Spisovateľ odmieta *etnografizmus*, ktorý bude dominovať u Gogoľa a prikláňa sa k *scientificizmu* doby, s ktorým príde Dostojevskij. Tvorí esteticko-myšlienkový prechod zo sveta Gogoľovho do Dostojevského sveta. Jeho **Dvojník alebo Moje večery v Malorossiji** sú vyprávaním o mimoriadnych, resp. nadprirodzených javoch života, ktoré si rozprávajú narátor a jeho *druhé ja*. „Kto ste“ – pýta sa narátor návštevníka. „Ja som vy sám“ – odpovedá hosť. „Nie som nič iné, milostivý pane, iba váš obraz, ktorý vás navštívil“. Narátor poznamenáva, že takíto hostia, také vidiny „také javy sa objavujú pred smrťou“², vo sne, ako príznaky, prekliatia, zaklínadlo, lenže Pogoreľského dvojník je iba príjemným majstrom dialógu, ktorý vedie so svojim autorom.

Gogoľov, Pogoreľského a Dostojevského svet snov, príšer, ježibáb, čertov patrí autorom, ale objektívne sa opiera o také dobové myšlienkové oporné body:

Gogoľ:	Pogoreľskij:	Dostojevskij:
každý a všetko má svojho <i>dvojníka</i>	každý a všetko má svoje <i>druhé ja</i>	byť u prameňov <i>ontológie</i>
čerti a ježibaby	druhé ja človeka	človek ako tajomstvo
jednota prírody	sociálny údel	kozmičné predurčenie
archetypy	autoskopia	psychosomatická realita
halucinácia	autosugescia	extáza
nočné mory	choroby	letargia
zjavenie	katalepsia	levitácia
sen	mágia	tranz
vízia	skryté túžby	deja vue
mýtizácia	diabolizácia	scientizácia

² GOGOL, N. V.: *Večery*, Myrhorod, Petrohradské príbehy. Tatran, Bratislava 1989, s. 26.

Z hľadiska esteticko-ideových prienikov k tajomstvám Človeka v Prírode, Societe a Vesmíre, o ktoré sa pokúša veda a umenie, Gogol', Pogoreľskij a Dostojevskij ponúkajú čitateľovi rebrík, po ktorom sa môže spúšťať dole, resp. škriabať hore k tomu, na čom mu záleží – na Pravde, Dobre a Kráse (Aristoteles), resp. Slobode, Tvorbe a Láske (Puškin). Ježibaby a škriatkovia, čerti a anjeli, príšery i ideály žijú medzi nami i v nás – sme ich pánmi i otrokmi, obeťami i víťazmi... Každá doba i človek ich pomenúvajú svojim jazykom: Gogol' *paravedeckým* univerzálnym (mytologickým), Pogoreľskij *kvázivedeckým*, partikulárnym (realistickým), Dostojevskij *metavedeckým* (scientisticko-fantastickým). Dostojevského dvojník syntetizuje Gogol'ov imanentný univerzalizmus, Pogoreľského sociálny partikularizmus a posúva ich do sfér transcendentálneho Absolútna. O svojom Dvojníkovi prehlásil, že je to jeho najhlbšia a najoriginálnejšia idea – „hlbšiu ideu som už nikdy nerealizoval“ (aj keď originálnych ideí mal veľa), lenže vedci nevenovali tomu prehláseniu patričnú pozornosť. Posúvali ju do oblasti fantastiky, mytologizmu, etnografizmu, dokonca do sféry karnevalizácie, ale nevenovali jej pozornosť z hľadiska umeleckej a vedeckej ontológie (spomeňme si: *Byť u prameňov ontológie*“).

Dostojevského hľadačstvo tajomstva človeka a sveta spochybňovalo dobový zmysel kozmickej evolúcie (big-bang, resp. stvorenie Sveta a jeho zmysel v vzniku života, zmysel života – v zmysle človeka, zmysel človeka... v čom je zmysel človeka?) a nastoľovalo iné jej možné chápanie. V *Poznámkovom zošite* z rokov 1863-1864 čítame:

„... najvyšší, najposlednejší vývin osobnosti musí dospieť k tomu (na konci evolúcie, v bode, keď dosiahne svoj cieľ)... aby človek našiel, pochopil a celou silou svojej **prírodnej podstaty** si uvedomil, že najväčší zisk, ktorý človek môže dosiahnuť zo svojej osobnosti, z plného rozvoja svojho ja – je **akoby zničenie tohto ja, jeho odovzdanie všetkým i každému bez výnimky a navždy**... v tomto spojení (zliatí) obidva, **i ja i všetci** (ako dve **zdanlivé protiváhy**), navzájom zlikvidované jeden pre druhého, v tom istom čase... dosahujú najvyšší cieľ svojho individualneho vývinu každý zvlášť... stane sa to, stane, keď dosiahneme cieľ, keď sa človek preporodí **podľa zákonov prírody na celkom inú bytosť**“ (podčiarknuté – AČ)...

Z povedaného vyplýva, že univerzálna (kozmická) evolúcia nekončí človekom, že dôjde *podľa zákonov prírody* k jeho prekonaniu, k vzniku... k vzniku čoho? – k vzniku *Homo postsapiens* (bude to Homo kozmikus? Homo univerzalis? Homo deus?). Ich poslami na planéte Zem boli a sú rôzni dvojníci (pozastavili sme sa pri dvojníkoch Pogoreľského a Dostojevského), rôzne prejavy jednoty materiálnej reality i para, trans, meta reality (o ktorých čosi naznačil Gogol'ov svet ontologickej jednoty človeka, rôznych duchov, t.j. ich rôznych psychologicko-fantastických podôb), ktoré objektívne anticipujú dnešné i zajtrajšie modely

N. V. GOGOL: BYTÍ DÍLA V PROSTORU A ČASE
(STUDIE O ŽIVÉM DĚDICTVÍ)

jednoty hmoty – energie – ducha, jednoty hmoty i antihmoty, života i antiživota, člověka i... antičlověka? – přičom anti neznamená negáciu, iba inú podobu tézy. Akú? Gogol' to tušil a svojším obrazom umelecky zobrazil. My by sme chceli aj vedieť...